

Revista „Arhiva someșană“ – locul și rolul ei în viața științifică și culturală a țării

IOAN MUREȘAN

Apariția unei reviste de istorie într-o localitate ce nu depășea 3500 de locuitori, ca Năsăudul în perioada interbelică, poate părea multora ca un fapt ieșit din comun. Aplecându-ne însă mai atent asupra istoriei acestei localități, centru al ținutului în care se afla, vom vedea că o revistă de istorie și cultură pentru aceste meleaguri era chiar o necesitate. După înființarea, în anul 1762, a Regimentului 2 românesc de graniță din cadrul sistemului de apărare a granițelor Imperiului habsburgic, Năsăudul devine centrul politic, administrativ și cultural al acestuia, beneficiind, pe timpul existenței Regimentului, între anii 1762–1851, de dotările unui astfel de centru. În primul rând, s-au înființat școli primare și secundare, școli militare, iar în cuprinsul Regimentului, începând cu anul 1826, învățământul primar era gratuit, general și obligatoriu.

După desființarea Regimentului, în urma unor demersuri de aproape un deceniu la Curțile din Viena și Budapesta, averile rămase de pe urma acestuia au intrat în posesia foștilor grăniceri. Era o bogăție imensă pentru cele 44 de comune românești ce au alcătuit Regimentul. Marele merit al reprezentanților acestor comune a fost acela că averile rămase n-au fost împărțite între ele, ci le-au constituit într-o administrație comună, menită să contribuie la ridicarea, prin cultură, a fiilor foștilor grăniceri prin susținerea școlilor și acordarea de burse, pentru elevii merituoși, la școlile de meserii, liceale și universități. Beneficiind de aceste fonduri, năsăudenii pun, în 1863, bazele primului liceu românesc în acest colț de țară, fapt ce va grupa în jurul lui o puternică intelectualitate românească. Ceva mai devreme, Năsăudul devine, în 1861, centrul administrativ și politic al nou-înființatului District autonom românesc al Năsăudului (1861–1876), în care limba oficială a administrației era limba română. La 1872, a luat ființă o puternică bancă românească, „Aurora“ din Năsăud, menită a ajuta cu credite populația locală.

De-a lungul anilor, toate instituțiile administrative, economice, culturale și școlare au creat, în decursul activității lor, importante arhive. Dată fiind grija deosebită a foștilor grăniceri pentru documentul scris, folosit adesea de ei în lupta pentru câștigarea diverselor drepturi, majoritatea acestor arhive s-a păstrat.

După Marea Unire din 1918, școlile existente și-au continuat activitatea, iar pe lângă acestea s-a mai înființat și o Școală normală de învățători.

În jurul școlilor năsăudene s-a grupat, de-a lungul timpului, o pleiadă de intelectuali de seamă ca Vasile Petri, Grigore Moșil, Constantin Moșil, Iuliu Moșil, Iulian Marțian, Virgil Șotropa, Florian Porcius, Nicolae Drăgan, Victor Onișor și mulți alții, care aveau, pe lângă activitatea didactică, și o reală aplecare spre cercetarea trecutului ținutului din care proveneau. Mulți dintre acești dascăli au contribuit, din anul 1919, la punerea bazelor Universității românești din Cluj, ocupând acolo catedre de primă mărime.

În atmosfera creată după desăvârșirea unității naționale, și la Năsăud au început să se înfiripe inițiative menite să ducă la o mai bună punere în valoare a trecutului național din această provincie a României. Pe linia tradițiilor publicistice, cărturarii năsăudeni au fost preocupați, încă înainte de Unire, de scoaterea unei publicații științifice, cu caracter istorico-cultural, în care să-și împărtășească rodul cercetării lor. Acest gând îl comunică Constantin Moșil, mai târziu directorul

general al Arhivelor Statului din România, nășăudenilor, în anul 1911: „M-am gândit – spune el într-o scrisoare adresată lui Iulian Marțian – la o publicație, care să apară de două, trei ori pe an și în care să se cuprindă bogatul material ce există la Nășăud, la d-ta, Simion și Artene Mureșan, plus reproducerea ornamentelor din vechile d-tale codice. Cred că s-ar putea realiza și am să mă pun pe lucru, dacă ești și d-ta de această părere”¹. Ideea lui Moisiil este reluată, doi ani mai târziu, când toată suflarea Nășăudului sărbătorea aniversarea a 50 de ani de la reînființarea liceului. De astă dată, se constituie un comitet de redacție, din care făcea parte și Virgil Șotropa, și se lansează un apel către toți intelectualii, în care se spunea că: «... având în vedere importanța istorică și culturală a nordului Ardealului, dimpreună cu împrejurimile lui, au hotărât, în consfătuirea de la 13 octombrie a.c. (1913 – n.n.), întemeierea unui organ cu caracter științific, în care să se publice despre toate chestiile, ce s-ar părea interesante din oarecare punct de vedere istoric, arheologic, etnografic, geologic, folcloristic, lingvistic etc. Organul se va numi „Străbunii” – buletin pentru studiul nordului Ardealului și împrejurimile lui și va apărea cu începutul anului 1914 cel puțin de două ori pe an...»². Izbucnirea primului război mondial a zădărnicit acest plan.

Intențiile nerealizate înainte de Unire se concretizează în anul 1924, când Virgil Șotropa, ajutat de ceilalți intelectuali nășăudeni, reușește să scoată primul număr al „Arhivei someșene”. Acțiunea se integra în efortul mai larg al nășăudenilor, acela de a crea concomitent și un muzeu care să adăpostească valorile istorice locale, printre care și arhivele personale ale intelectualilor și pe cele ale instituțiilor din ținut. În 1923, unii profesori au luat inițiativa apariției unei reviste istorico-culturale menită a „mântui de la pieire și edita actele și documentele privitoare la trecutul ținutului nostru, rămășițe sortite să dispară în scurt timp din cauza neinteresului și preocupărilor de altă natură ale societății de azi”³, nota Virgil Șotropa, sufletul acestei acțiuni. De altfel, cu un an mai devreme, el publică, în revista „Transilvania”, un amplu rechizitoriu la adresa autorităților din acea vreme cu privire la indiferența manifestată față de arhive, intitulat: *În chestia arhivelor*⁴, arătând că: „Lumea se ocupă la noi azi intensiv cu afaceri de bani și cu politică, așa că aproape nu le rămâne oamenilor timp să se gândească și la alte lucruri mai puțin rentabile. Mi se pare dată uitării și chestia arhivelor, despre care s-a scris și vorbit câte ceva, însă până acum n-am auzit să se fi ajuns încă la vreun rezultat pozitiv”. Deplângea delăsarea autorităților române privind recuperarea valorilor arhivistice păstrate în arhivele fostului Imperiu austro-ungar, subliniind necesitatea demarării unor demersuri, dacă nu e prea târziu pentru aducerea în țară a izvoarelor referitoare la istoria poporului român, deoarece – spunea el – „Am auzit de la bătrâni de ai noștri cu câtă greutate, pe ce căi lăturalnice și deschise numai cu deosebită protecție puteau să ajungă la câte un document, de care aveau trebuință în vreun proces. Se temeau ca de foc stăpânii de odinioară, nici cumva românii să ajungă la cunoștința și conștiința existenței și puterii lor. Puținii noștri cărturari cari au aflat intrare în amintitele magazine misterioase au primit material și informații numai cu țărâita și sub mare control”. Cât priveau documentele păstrate în țară, nota că: „Dar avem noi un bogat material istoric și în arhivele orașelor, satelor, societăților, reuniunilor, corporațiilor și diferitelor officii din

¹ Direcția Județeană Bistrița-Nășăud a Arhivelor Naționale, fond Virgil Șotropa, dosar 6, f. 1.

² *Ibidem*, fond dr. Emil Precup, dosar 148, f. 1.

³ Virgil Șotropa, *Fapte și constatări*, în „Arhiva someșană”, nr. 10, 1929, p. 149.

⁴ *Idem*, *În chestia arhivelor*, în „Transilvania”, nr. 2, 1922, p. 165–166.

ținuturile nou anexate; e vorba numai sub a cui dispunere și control stau azi ele. Știm cu toții cât de vitreg sunt tratate hârtiile vechi, câte acte publice și private au ars din neglijență, s-au prăpădit din ignoranță și s-au furat și nimicit din rea voință. Își poate gândi oricine ce soartă pot avea documentele cari privesc pe poporul nostru, ajungând ele pe mâna celor ce ne urăsc și ne pizmuiesc...⁵.

În scrisoarea ce însoțea articolul, Virgil Șotropa arăta că: „...aș fi putut zice și mai mult având nu numai bănuială ci și unele indicii că încep să dispară documente însemnate pentru noi românii și compromițătoare pentru alții, din anumite considerații însă deocamdată trebuie să tac”⁶.

Demersurile pentru înființarea revistei „Arhiva someșană” au început încă din iarna anului 1923, când, în urma scrisorilor trimise de către Virgil Șotropa Comisiei silvice de pe lângă Regiunea silvică Bistrița, ce administrau pădurile grănicerești, aceasta, în ședința din 23–24 aprilie 1923 a luat în discuție și a aprobat, pentru anul 1923, un buget de 20000 lei în vederea „publicării documentelor relative la trecutul glorios al acestui ținut”, hotărând să-i solicite lui Virgil Șotropa „ca împreună cu toate acele persoane pe cari le crede potrivite, să binevoiască a colecta și rându-i tot materialul istoric ce-l are și-l va colecta și să-l editeze în forma care o va afla de mai potrivită”⁷. În viziunea profesorului Virgil Șotropa, alături de publicarea unor articole științifice în revista „Arhiva someșană”, urmau să fie editate și lucrări de sine stătătoare, în felul acesta putând fi abordate o multitudine de aspecte ale istoriografiei locale.

Cu eforturi conjugate, în toamna anului 1924 vedea lumina tiparului, la Tipografia Națională „Gh. Mateiu” din Bistrița, într-un tiraj de 500 de exemplare, primul număr al revistei „Arhiva someșană”⁸. Programul revistei era creionat în articolul *Către cetitori*, în care se arată, printre altele, că „Nu ambiții personale, nici dorul de a ne vedea tipărit numele au fost motorul principal al editării revistei noastre, ci dorința de a face cunoscut acest ținut de graniță, care are un trecut istoric și cultural atât de frumos, ale cărui școli au luptat alături de celelalte școli confesionale române pentru păstrarea celei mai scumpe comori ale noastre: legea și limba românească, dând Vechiului Regat atâtea figuri ilustre. Vom publica în această revistă articole de tot felul: istorice, culturale, sociale, economice, lingvistice, cu un cuvânt, articole cari îmbrățișează trecutul și viața actuală a ținutului nostru. Nu vrem să facem regionalism reclusivist, căci vor fi binevenite și articole din alte părți, dar un fel de patriotism local vom avea. Nu avem pretenții mari, dorim numai să contribuim și noi cu modestele puteri la completarea edificiului istoric al României”⁹. Revista „Arhiva someșană” urma să apară sporadic, atunci când mijloacele materiale și munca intelectuală a celor grupați în jurul ei vor face cu putință acest lucru.

În spiritul acestor idei și concepții legate de modul cum trebuie privite protecția și valorificarea bogatului material arhivistic, în ținutul Năsăudului se cristalizează o echipă de cercetători ai istoriei locale, împătimiți ai arhivelor, care, prin profesionalismul lor dobândesc prestigiu în sfera scrisului istoric național. Pentru cercetarea arhivelor din Bistrița, Cluj, Sibiu, Budapesta și Viena, Virgil Șotropa prevedea, în bugetul de cheltuieli, înaintat Direcției silvice, pentru

⁵ *Ibidem*; vezi și Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, fond Virgil Șotropa, dosar 315, f. 1–2.

⁶ *Ibidem*, f. 3.

⁷ *Ibidem*, dosar 63, f. 52.

⁸ *Ibidem*, f. 1–3.

⁹ *Către cetitori*, în „Arhiva someșană”, nr. 1, 1924, p. 1–2.

apariția „Arhivei someșene“ importante sume de bani. Nimic nu trebuie să stea în calea cunoașterii în profunzime a trecutului acestui ținut. Rezultatele cercetării lor, imensa cantitate de material documentar depistat și publicat vor atrage atenția, încă de la primele numere, marilor istorici asupra acestei zone. Nume prestigioase ale scrisului românesc, profesori universitari de la universitățile din Cluj, București, Chișinău, Iași și Cernăuți vor solicita revista. Amintim dintre ei pe Nicolae Iorga, Ioan Bianu, Constantin Moisil, Zenovie Păclișeanu, Vasile Pârvan, G. Popa-Lisseanu, Gh. Bogdan Duică, Ioan Lupaș, Vasile Meruțiu, Silviu Dragomir, Alexandru Lapedatu, Victor Onișor, Nicolae Drăganu, Sextil Pușcariu, Ștefan Meteș și mulți alții¹⁰.

Caracterizați printr-o mare varietate a pregătirii lor, de formație diferită, profesori, arhiviști, învățători, clerici sau gazetari, istoricii locali ai Năsăudului se reunesc sub același stindard al pasiunii pentru istoria locală și națională, conștientizând faptul că imensul material arhivistic referitor la ținutul Năsăudului este insuficient valorificat. Colaboratorii revistei s-au aflat tot timpul sub puternica influență a personalității lui Virgil Șotropa, care a cultivat cu fervoare atașamentul față de istoria locală. Metodologia și stilul său de lucru au fost adoptate repede de colaboratori. El a pornit de la adevărul constatat că în acele timpuri stăpânirea limbii documentelor nu era la îndemâna decât a câtorva cercetători, iar el dorea ca revista să pătrundă în cercuri cât mai largi ale populației. De aceea, el a optat pentru traducerea în românește, deoarece „chiar și puținii cetitori de azi de obicei trec peste texte germane, maghiare etc“¹¹. Prin calitatea materialelor publicate, această revistă va dobândi treptat un binemeritat prestigiu în lumea culturală și istoriografia românească, atrăgând atenția istoricilor, obligându-i ca în sintezele lor de istorie a Transilvaniei sau a României să acorde un spațiu din ce în ce mai amplu zonei Năsăudului. Un număr de 27 importante reviste de istorie, reviste culturale și ziare au adăpostit în paginile lor cronici elogioase la adresa materialelor și a ținutei „Arhivei someșene“. Ar fi imposibil să enumerăm toate articolele, toate aprecierile la adresa revistei. Ne oprim însă la una care sintetizează, într-un fel, întregul conținut al revistei de-a lungul celor 27 de numere ale sale din perioada 1924–1940. Este un articol apărut în „Națiunea română“ din 3 aprilie 1938 și în care scria: «În cele câteva sute de pagini ale acestei reviste – cum am mai spus-o de atâtea ori în coloanele ziarului vostru – domnii Virgil Șotropa și Iuliu Moisil scriu neobosit scormonind trecutul leaturilor grele în răstignirea suferințelor, slovenind cu eroică pasiune tot ce ne-a lăsat zgârcenia unor cronicari. În scrisul lor găsem totdeauna tineroască scoborâre prin veac a neamului valah năsăudean, care și-a năimit toate vrerile și și-a adunat toate înfrângerile în pumnul răbdărilor. Găsem chipul țăranelor ținut în insulte, răstignit la stâlpii de bațjocură din partea „cinstitului Birău al Bistriței“, văd toată viața involburată a grănicerilor Mariei Tereza și simt furtunoasa trăire a jertfei lor, care au înfruntat drept în fața morții dârzenia legendară a lui Bonaparte, acolo la podul de la AREDA-VENETIEI. Cu apariția fiecărui număr, orizontul vrerilor și drumul de mâine se limpezesc tot mai mult, căci în paginile „Arhivei someșene“ găsești deopotrivă prietenii și dușmăniile de veacuri, găsești povestea asprelor mânăiri de flinte și furtunile cântate în doinirea frunzelor codrilor străbuni. Când scriu domnii Virgil Șotropa și Iuliu Moisil despre toate acestea – am citit-o în mărturisirea câtorva ore petrecute cu dânsii – îngenunchează în fața altarelor

¹⁰ Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, fond Virgil Șotropa, dosar 279, f. 39–48.

¹¹ *Ibidem*, dosar 60, f. 96.

istoriei și-și pleacă fruntea în fața descifrării trăirilor de ieri. Așa sunt moșnegii aceștia. Așa știu ei să scrie transmițând torța vrierilor de ieri generațiilor de mâine».

Făcând o analiză critică, trebuie să remarcăm faptul că toți colaboratorii revistei au marele merit că în studiile lor renunță la tonul polemic, chiar și atunci când tratează subiecte mai sensibile legate de tulburările religioase, limitându-se la a publica documentele, încadrate de unele aprecieri, mai mult explicative decât interpretative. Accentul este pus nu atât pe partea analitică, în majoritatea articolelor, cât pe valoarea documentară în sine a materialului arhivistic publicat.

În toate studiile publicate, revista nu s-a abătut de la linia inițială și a considerat că alături de faptele importante ale istoriei unui popor și evenimentele mici pot contribui la cunoașterea diferitelor aspecte ale devenirii lui, pentru că, afirma Virgil Șotropa: „Se știe că istoria unui popor sau a unei țări nu este și nu poate fi clădită tot numai din nașterea și descrierea de întâmplări mari și de însemnătate covârșitoare, care au produs adânci schimbări sociale și au dat noi îndrumări omenirii. Cu atât mai mult se poate spune aceasta despre un ținut mai mic, cum este districtul Năsăudului, în care, pe lângă faptele mărețe care pot sta pe paginile oricărei istorii, s-au petrecut, în cursul vremurilor, multe lucruri și incidente mai mărunte și mai puțin importante, care merită atenția noastră și e bine să fie înregistrate pentru posteritate. Numai cunoscând trecutul în toate faptele și în toate amănunțele sale, își poate face cetitorul curios o icoană limpede despre stările sociale care au dominat în diferite epoci”¹².

Pe de altă parte, putem spune, fără a greși, că revista „Arhiva someșană” a contribuit decisiv la crearea unei instituții a Arhivelor Statului. Conștienți tot mai mult, pe măsură ce înaintau în investigarea izvoarelor istorice, că pentru protejarea lor era nevoie de o instituție specializată, colaboratorii revistei au militat în acest sens, astfel că, la 1 noiembrie 1937, la Năsăud, a luat naștere o Subdirecție a Arhivelor Statului, fiind a cincea de acest fel din țară.

Apărând cu multe eforturi financiare, revista și-a încetat activitatea în anul 1940. A avut soarta ținutului unde apărea. Ultimul număr, al 28-lea, nu a mai putut fi difuzat din cauza Dictatului de la Viena. Tipărit, numărul a fost ars și numai printr-o întâmplare s-a păstrat un singur exemplar. Pe el, secretarul Direcției silvice a notat un adevărat epitaf al revistei: „Până aici a fost imprimată, până la 30 august 1940, când Ardealul nordic a fost ocupat de Ungaria. Nr. 28 a fost depozitat ca maculatură și nu s-a distribuit nici nu s-a compactat”¹³. Abia la aniversarea a 70 de ani de la apariția primului număr al revistei, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale împreună cu Biblioteca documentară Năsăud a Academiei Române au reușit, cu sprijinul unor sponsori locali, să publice ultimul număr al revistei.

„Arhiva someșană” și-a întrerupt viața, strangulată de un joc capricios al istoriei, dar însemnătatea ei nu se încheie cu moartea revistei, ci, dimpotrivă, cu trecerea vremii ea crește mereu.

¹² Virgil Șotropa, *Răboaie din trecut*, în „Arhiva someșană”, nr. 1, 1924, p. 61.

¹³ „Arhiva someșană” (1924-1940), Bistrița, Editura Tipomur, 1944, p. 129.